

MUZIEJININKŲ UŽRAŠAI

Europietiško sukirpimo knygos estetas Tadas Lomsargis (1905–1942 m.)

Istorikas dr. Modestas Kuodys

1942-ųjų pradžioje ties vakarine Kauno IX forto atšlaite atsainiai supiltas žemės sluoksnis jau „slėpė“ keliasdešimt tūkstančių ilguose grioviuose suguldytų Holokausto aukų. Prieš kelis mėnesius čia nacių kolaborantai masiškai šaudė vietinius ir iš užsienio traukiniais atvežtus žydus. Pastarųjų dauguma – Vokietijos, Austrijos gyventojai, bet buvo ir „svečių“ iš Lietuvai tarpukariu labai draugiškos šalies – Čekoslovakijos. Nužudė visus, nereikalaudami dokumentų, nesvarstydami individualios kaltės, nepaisydami amžiaus ir lyties...

Tais pačiais metais prie betoninės forto sienos prasidėjo „rutininės“ nedidelių nacių režimo priešų grupių egzekucijos. Tų, kuriuos savo rūsiuose kvotė ir kankino gestapas. Buvo tarp šių pasmerktųjų visokių žmonių, įvairių tautų atstovų. Kai kurie – gana žymūs, išsilavinę, savo kultūriniais interesais ir ryšiais siekę plačius europinius horizontus.

Mąstant apie šį su negailestingu cinizmu įsuktą mirties konvejerį, labiausiai slegia suvokimas, kad kraupi, iki galo taip ir nesusumuojama nužudytųjų statistika pirmiausia reiškia plataus, perspektyvaus žmonijos genofondo sunaikinimą. Pražudyta daugybė talentų: ir vos gimusių, bet nespėjusių užaugti, atsiskleisti, ir jau atrastų, gana plačiai pripažintų. Jais būtų galėjusi didžiulis Lietuva, Europa, pasaulis. Niekas dabar nepajėgtų suskaičiuoti, kiek

knygų jie būtų perskaitę, vystydami savo kūrybines galias, ir kiek jų pačių parašytų veikalų taptų išminties, pažinimo, pažangos ar grožio dovana ateities kartoms.

Tarp nacių budelių sušaudytų išskirtinių asmenybių buvo ir tokių, kurie knygą ne tik mylėjo, bet ir jautė. Jautė organiškai – visiškai kitaip nei dauguma mokslo žmonių ar šiaip inteligentų, kuriems tai daugiau informacijos gavimo ir sklaidos priemonė nei medžiagiškas, „juvelyrinis“ dirbinys. 1942 m. rugsėjo 26 d. IX forte šūvių salvė nutraukė Tado Lomsargio gyvenimą. Jis yra laikomas pirmuoju tarptautiniu mastu pripažintu meninės knygrišystės profesionalu Lietuvoje. Tragiškos sukakties proga prasminga bent trumpai prisiminti šį kūrėją. Kur kas išsamesnį T. Lomsargio biografinį paveikslą dar 1995 m. išleistoje knygoje pateikė iškilus lietuvių spaudos istorijos tyrinėtojas Leonas Gudaitis.

Kulka žymųjų knygos menininką pakirto pačiame jėgų žydėjime, sulaukus vos trisdešimt septynerių. Tuo metu jis jau buvo pasiekęs profesinę brandą, iš vakarykščio gabaus studento tapęs tikru sudėtingo ir reto amato meistru, pristačiusiu visuomenei ir žinovams pirmuosius savo šedevrus. Ne tik pats kūrė, bet ir dėstė – stengėsi perduoti jauniesiems kolegoms savąją estetikos sampratą, perprastas technologines darbo paslaptis.

Pasidomėjus T. Lomsargio vaikyste, nesunku numanyti, iš kur kilo ta jo ypatinga meilė knygai – ne tik kaip žmogaus sielos ir proto atspindžiui, bet ir kaip taikomosios dailės objektui. Gimė būsimasis menininkas 1905 m. rugpjūčio 14 d. Varniškių kaime, kuris Rusijos imperijos laikais priklausė Kauno gubernijos Tauragės apskrčiai. Dabar ši vietovė – Šilutės rajono dalis. Anuomet tai buvo pats Didžiosios ir Mažosios Lietuvos paribys – dviejų imperijų – Rusijos ir Vokietijos pasienis. Visą antrąją XIX a. pusę čia klestėjo kontrabanda – ne tik tradicinė – paklausių prekių ir žmonių (bėgančių nuo antisemitinių pogromų, skurdo ar vergiškos karinės tarnybos į Ameriką), bet ir labai specifinė – lietuviškų knygų. Po pralaimėto 1863–1864 m. sukilimo rusų valdžia Lietuvoje, siekdama greitesnės vietos gyventojų asimiliacijos, uždraudė

spausdinti lietuviškus tekstus lotyniškais raidėmis. Tai faktiškai prilygo kalbos naikinimui. Tačiau represinė imperijos politika netruko sulaukti savito, taikaus atoveiksmio – knygnešių judėjimo. Susidarė ištisas tinklas žmonių, neabejingu savo tautos likimui, kurie kitapus sienos – vokiškoje Rytų Prūsijoje – organizavo lietuviškų laikraščių, knygų, kalendorių leidybą ir slaptą gabenimą į Lietuvą. Lomsargių giminė prie to taip pat prisidėjo. Knygnešiai naudodavo visokias išmones, kad tik apgautų juos persekiojančius rusų žandarus. Tačiau nemažai Lietuvos patriotų dėl šios „kontrabandos“ vis tiek gana smarkiai nukentėjo. Buvo patekę į caro valdžios nemalonę ir Lomsargiai. Iš dalies dėl to Taduvi vaikystę teko praleisti savotiškoje tremtyje – Rytų Gudijoje, Mogiliovo gubernijoje. Ten jis ir mokyklą pradėjo lankyti. Bolševikams paėmus valdžią Rusijoje, bėglių šeima sugrįžo į gimtąjį kraštą. Tautinio atgimimo patirtys, lyg spaustuvės presas, ryškiai įspaudė vaiko sąsąmonėje suvokimą, kad lietuviška knyga – tai retas, brangus daiktas – iš rankų į rankas einantis, slepiamas, pagarboje laikomas ir tikrai nemažai (visomis prasmėmis) tiek skaitytojui, tiek platintojui atsieinantis. Todėl ši brangenybė turi išoriškai spindėti – išpuoselėta, estetiška išvaizda savo turinio vertę liudyti.

Po Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918 m.) susikūrus nepriklausomai Lietuvos Respublikai, susiklostė naujos, daug vilčių teikiančios gyvenimo sąlygos. T. Lomsargis kurį laiką mokėsi Rietave, paskui eksternu įstojo į Švėkšnos progimnaziją. Čia pradėjo formuotis jo politinė pasaulėžiūra. Didelės įtakos tam turėjo matematikos ir gamtos mokslų mokytojas Justinas Bartkus – pagrindinės komunistų partijos narys. Idealistiniai švietėjiški siekiai šioje asmenybėje buvo persipynę su karingu priešišku „religiniams prietarais“ ir „neteisingai“ buržuazinei santvarkai. J. Bartkaus maištinga charizma, laisvumas labai masino jaunimą. Susižavėjo mokytoju bei jo idėjomis ir T. Lomsargis. Paauglio sąsąmonėje pasėta radikalaus kairumo sėkla prigijo, bet želmenys, kitaip nei daugeliu tipišku atveju, augo labai lėtai ir nepastebimai. Labiau jie suvešėjo tik po gero dešimtmečio. Atrodo, kad taip atsitiko todėl, kad visą tą laiką jaunuolio galvoje „komunistinius ūglius“ ir apskritai visuomeniškumą užgoždavo šalia prasistiebę ir vis plačiau besiskleidžiantys meninės, intymios saviraiškos poreikių žiedynai.

Gavęs progimnazijos atestatą, veikiamas J. Bartkaus pavyzdžio ir autoriteto, T. Lomsargis nusprendė ir pats pasirinkti mokytojo kelią. Nepriklausomai Lietuvai stiprėjant, nuosekliai augo pradinių mokyklų skaičius, tačiau pedagogų labai trūko. Todėl pretenduoti į eilinio kokio nors užkampio „daraktorius“ vietą galėjo kone kiekvienas pusinteligentiškas, mokantis skaityti, rašyti ir gebantis išdėstyti elementariausius aritmetikos pagrindus. 1923–1927 m. T. Lomsargis mokytojavo įvairių Vakarų Lietuvos vietovių pradžios mokyklose. Tačiau ilgainiui išsilavinimo reikalavimai net ir pradinės grandies pedagogams gerokai sugriežtėjo – progimnazijos baigimo dokumento nebepakako nei patvirtinti norimą profesinį statusą, nei užimti kuklias pareigas. Teko susimąstyti apie papildomas studijas, kvalifikacijos kėlimą. Perspektyva ateityje ir toliau likti paprastu kokio nors nuošalaus valsčiaus pradinės mokyklos mokytoju menišką prigimtį jaunuolio nebeviliojo. Širdis veržėsi į platesnius mokslo ir kultūros horizontus. T. Lomsargis ryžosi atsiduoti savo slaptai svajonei – tapti dailininku.

Susitaukęs šiek tiek lėšų, išvyko į laikinąją sostinę. Tikslas – įstoti į Kauno meno mokyklą – vienintelę įvairių pakraipų dailininkus rengusią mokslo įstaigą tuometinėje Lietuvoje. Troškimas išsipildė – sulaukė kvietimo studijuoti.

Kauno meno mokykla anuomet pasižymėjo ypatinga aura. Iš dalies – paslaptinga, iš dalies – skandalinga. Stūksojo ši dailininkų, skulptorių ir kitokių taikomojo bei vaizduojamojo meno kūrėjų kalvė netoli miesto centro iškilioje Žaliakalnio vietoje, apleistos Kauno tvirtovės IX baterijos teritorijoje. Mokyklos vartus saugojo įspūdingos ant knygos tupinčios pelėdos statulos, sukurtos skulptoriaus Vinco Grybo. Estetizuotas knygos vaizdinys T. Lomsargį „persekiojęs“ nuo mažumės pasitiko jį ir čia. „Tikrų tikriausia karma“, – gal būtų pasakęs kitas žymus tos kartos, tik daug ilgesnį gyvenimo kelią nuėjęs dailininkas Liudas Truikys – tikras ekspertas visokių reinkarnacijų klausimais. Jis laikinojoje sostinėje garsėjo ne tik savita tapyba, įstabiomis teatro dekoracijoms, šarminga žmona operos soliste, labai visuomenę intrigavusiu jūdvių privačiu nudizmu, bet ir šį polinkį veikiausiai suformavusiu aistringiu

domėjimusi senovės Rytų filosofija. Ši gi žmogaus likimą per karmų pasireiškimus aiškina...

Kiekvienas „grynas“ ar net ir apsišaukėlis menininkas – tai jau įmantrus, spalvingas jausmų ir patirčių kaleidoskopas. O kur tokių asmenybių „krūvoje“ daug – tikra stebuklų šalis bet kuriam prašalaičiui stebėtojiui – ne tik Alisai – atsiveria. Kauno meno mokykla savitų įspūdžių, pirmą kartą joje apsilankius, tikrai nepašykštėdavo. Gali būti, kad iš provincijos atvykusiam svajotojui „į debesis besiremianti“ laikinosios sostinės reljefo aukštuma, ant kurios stovėjo toji įstaiga, atrodė kaip koks antikinis Olimpas ar Parnasas, kur rezidavo kūrybą globojantys dievai, išminčiai ar mirtinguosius menininkus įkvepiančios mūzos. Užėjus vidun, žvilgsnį taip pat turėjo patraukt fone gan dažnai sušmėžuojantys „homerinės“ klasikos motyvai – kolonos, biustai, statulos ir kiti senovės graikų meno pamėgdžiojimai. Dėstytojai ir studentai taip skrupulingai savo darbuose autentiško „heleniško“ natūralumo siekdavo, jog, piešdami ar lipdydami kokią vietinės reikšmės „Afroditę“, būtinai gyvą moterį pozuoti pasikviesdavo ir netgi ją drabužius nusimesti viso būrio didesnių ar mažesnių „nebrendylų“ akivaizdoje kažkokiu būdu priprašydavo. Apie figos lapą, skirtą geidulingąjį tašką pridengti, dorai apsaugoti, kalbėti netenka – Kauną tik klevai, liepos ir kaštonai kaip prieš šimtą metų, taip ir dabar tebepuošia. Ko nebuvo, to nebuvo – net botanikos sode. O jei ir būtų, kas iš to – rudenį, kai studijų semestras „nebrendyloms“ prasideda, vis tiek visi lapai nukrenta ant žemės...

Už tas pozuotojas, už tas nuogybes konservatyvesni meno kritikai, tokie kaip garbus prelatas, plačios kultūrinės veiklos veteranas Adomas Dambrauskas–Jakštas, spaudoje jaunosius menininkus bei jų mentorius smarkiai papeikdavo. Nepatiko žilagalviui teologijos profesoriui neaiškios krypties modernybės manifestai, kūno, o ne sielos garbinimas ir kitokios įžūlios laisvamaniškos išmonės.

Nepaisant to, Kauno meno mokyklos bendruomenė kartas nuo karto nesusiturdavo ir vienokiais ar kitokiais akibroškiais viešąją nuomonę

sujaudindavo. Poreikis buvo. Mat laikinosios sostinės kultūrinis gyvenimas juo toliau, tuo labiau suko oficioziniu, „iš viršaus“ prižiūrimu, „režisuojamu“ keliu. Užtat knietėte knietėjo jauniems, bedaliams, tačiau revoliucine energija trykštantiems menininkams kartkartėm kažką iškrėsti, kad nuo skaidriųjų, kūrybiškųjų Žaliakalnio aukštybių į miesto centro daubą žvelgiant puikiai matomi iš prezidentūros kaminėlio rūkstantys troškūs autoritarizmo dūmai ten žemumoje apmaudžiai patogiai neužsistovėtų, kad juos bent trumpam koks gaivesnis jaunatviško maksimalizmo gūsis prasklaidytų, kartu primindamas apie dar visai neseniai smarkiai siausti užsimojusius, tačiau pernelyg greitai išsikvėpusius maištinguosius „Keturis vėjus“. Juk žinia, kad ne tik dideliame, sostinės statuso mieste, bet ir atokiausiame, ramiausiame, Dievo užmirštame bažnytkaimyje vieną dieną iš kažkur atsiranda koks nors nenaudėlis „cicilikas“, kuris tyčia molinį „uzboną“ į šventoriaus grindinį sekmadienį, mišioms vykstant, triukšmingai ištaško ir pamaldžią rimtį sutrikdo. Lai žino davatkos, kad kipšui – tvora ne kliūtis ir vargonų virkdymu jo neatbaidysi!

Ne paslaptis, to meto Lietuvos dailininkai su velniais draugavo, o vienas jų – bene pats didžiausias korifėjus – Antanas Žmuidzinavičius tuos raguotuosius netgi kolekcionavo. Bet rinkti juos, lentynose išstatinėti – tai dar nereiškia „dūšią“ parduoti. Tikrai ne A. Žmuidzinavičius „netyrą, nedievobaimingą dvasią“ meno mokykloje „užveisė“. Šito kaltininkas – pats mokyklos įkūrėjas – tapytojas Justinas Vienožinskis. Pasižymėjo jis savita charizma: nieko nesivaržė, elgėsi pabrėžtinai laisvai, jokių valdžių autoriteto nepripažino, visokių apribojimų ir priesakų nelabai paisė, ką galvojo, tą ir kalbėjo, prieš tai, aišku, dažnai tam tikru skystimu gomurį suvilgęs. Atrodo, dailininkas šventai tikėjo, kad jo talentas, nuopelnai – tvirčiausia, auksu padengta valiuta, už kurią indulgenciją visada pavyks nusipirkti. Gi katalikiškoji visuomenė J. Vienožinskį sutartinai komunistu vadino. Sunku būtų tai užginčyti, bet kita vertus...

Flirtavo pirmasis meno mokyklos vadovas su bolševikais dar 1918–1919 m., kai Vincas Mickevičius-Kapsukas, raudonarmiečių pulkų „padedamas“, Lietuvos ir Baltarusijos socialistinę respubliką kūrė. O ir 1940 m. vasarą, kai „liaudies

valdžią" antrą kartą į Lietuvą Raudonosios armijos tankai atvežė, J. Vienožinskis ne tik buvo „draugu“ pripažintas, bet ir kaip retas kuris nepaprasta „komisarų“ tolerancija naudojosi. Ne tik naudojosi, bet ir dėl savo „pavojingų šnekų“ ja akiplėšiškai piktnaudžiaudavo. Kartkartėmis, būdamas gerokai įkaušęs, jis į jau įpusėjusią „revoliucinių menininkų“ sueigą įgriūdavo ir imdavo liežuviu tarsi šake per mėšlavežį iš peties darbuotis: bematant didžiausią vežimą kvapnios, ekologiškos verbalinės trąšos prikraudavo ir iš visos sopulingai dosnios savo širdies „tarybų valdžios“ adresu pasiūsdavo. Keisčiausia, kad dėl to jam paskui nieko blogo neatsitikdavo (nebent kitą rytą galvą iš vidaus šiek tiek paskaudėdavo). Jei ne angelai sargai, tai, matyt, mūzos ar kokie kiti dar įtakingesni žemiškieji operatyviniai darbuotojai „draugą“ J. Vienožinskį saugojo...

Labai įvairių atspalvių, lyg dažai paletėje prie molberto, anuomet buvo didieji Lietuvos tapytojai. Skyrėsi savitais charakterio bruožais, manieromis, temperamentu. Daug sau jie leisdavo, bet ir visuomenė daug ką jiems atleisdavo. Atrodo, kad jausmingos leksikos „elegancija“ J. Vienožinskis neprilygdavo nebent tik kitam Kauno meno mokyklos dėstytojui – dailininkui Vladui Didžiokui. Šis mėgdavo viešose Kauno vietose ar poilsiaudamas Palangoje visokias pretenzingas poniutes neprilygstamais komplimentais, lyg „pinavijomis ir žaliomis rūtomis“, apkaišyti, „papuošti“, „pagarbinti“. Garsėjo kaip didelis stačiokas. Bet tie jo chamiški pašūkavimai kartu buvo ir savotiškas socialinis protestas, trumpomis, „sodriomis“, daugiau negu aiškiais frazėmis išreiškiantis bohemiškas, opozicines nemažos dalies menininkų bei literatų nuostatas. Reflektuojantiems amžininkams jų gyvenamas laikmetis neatrodė Lietuvos klestėjimu – daug jie matė visuomenę skaldančių valstybės kasdienio gyvenimo ydų. Monopolijų ir bankininkų viešpatavimas, nuskurdusių ūkininkų varžytinės, biurokratų, kapitalistų darbdavių arogancija, nevilties apimtųjų emigracija, nesibaigiantis karo padėties režimas, pamintos politinės piliečių teisės, įkyri karjeristų „patriotinė“ demagogija – visa tai, ką savo legaliose ir nelegaliose karikatūrose vaizdavo garsiausias to meto karikatūristas, įstaigos ant „Pelėdų kalno“ absolventas Stepas Žukas, – piktino ne tik kairiuosius, komunistuojančiuosius, bet ir daug liberaliai nusiteikusių kultūrininkų. Todėl

nereikia stebėtis, kad J. Vienožinskis ir dalis jo mokinių, neišskiriant T. Lomsargio, 1940–1941 m. prie „naujosios santvarkos“ nesunkiai pritapo, o kai kurie – netgi labai entuziastingai veržėsi kuo greičiau „buržuazinę kultūrą“ sovietine pakeisti.

Teisybės dėlei reikėtų pažymėti, kad Nepriklausomoje Lietuvoje į anarchiją linkę Kauno meno mokyklos studentai didesnės administracinės spaudos nepatyrė, vos vienas kitas, tiesiogiai su komunistiniu pagrindžiu susijęs, iš teisėsaugos struktūrų sulaukė pakankamai rimtų nemalonumų.

Talentingiesiems, nepaisant pažiūrų, Vyriausybė netgi sąlygas užsienyje tobulintis sudarydavo. T. Lomsargis pateko į šių laimingųjų tarpą. Vertas buvo – per tris studijų metus (1927–1930 m.) savo gabumus parodė, specialiai protekcijų ieškoti nereikėjo. O ir reputacija, palyginus su kitais, – tikro doruolio: ramaus būdo, su kairuoliškais lozungais viešai neišsišokdavo; pasižymėjo kruopštumu, atidumu, kantrybe, unikaliu estetikos pajautimu. Tai, kad jaunasis dailininkas smarkiai rūkė, anuomet niekas trūkumu nelaikė. Juk pats „Tautos vadas“ su pirmąja ponia visuomenei irgi tokį „sveikatingumo“ pavyzdį rodė.

T. Lomsargis nusprendė gilintis į Lietuvoje beveik neišvystytą taikomosios dailės sritį – meninę knygrišystę. Mūsų krašte vyravo siaura, buitiška jos samprata: esą tai – ne dailininko, o amatininko užsiėmimas. Visai kitaip šalyse, galinčiose vadintis europinės kultūros „lopšiu“. Ten knygrišystė – ir menas, ir mokslas. Lietuvoje būtinai reikėjo pašalinti susiklosčiusį atsilikimą. Kad Kaune atsirastų nuolatinis, diplomuotas meninės knygrišystės dėstytojas, Švietimo ministerija apsiėmė finansuoti atrinkto kandidato studijas užsienyje. T. Lomsargio stažuotės vieta tapo Praha – nuostabaus grožio, turtingos architektūros vidurio Europos miestas, tuometinės Čekoslovakijos sostinė. Lietuvos santykiai su šia valstybe laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų buvo šilti ir draugiški. Jiems pamatus paklojo sąsajos įvairiose srityse – nuo lingvistikos (čekų abėcėlės įtaka lietuviškajai), istorijos, menančios net tik Žalgirio mūšio, bet ir dar ankstesnius laikus, iki technologinio bendradarbiavimo. Taip pat reikėtų pažymėti, kad lietuviams labai imponavo

sportinis-patriotinis čekų „Sakalo“ judėjimas, turėjęs didžiulės reikšmės jaunimo „skautiškam“ auklėjimui, uždegęs juos kovai už savo šalies nepriklausomybę. Puikiai Lietuvoje buvo žinomas ir firminis ženklas „Škoda“, patikimumu bei kokybe garsėjęs visame pasaulyje. Šios įmonės atstovai, be kita ko, 1930–1931 m. įrenginėjo pirmąjį mūsų šalyje cukraus fabriką Marijampolėje.

Ne mažiau svarbu pažymėti, kad Kauną ir Prahą taip pat jungė ir panašūs orientyrai užsienio politikoje. Iš pradžių Čekoslovakijos, kaip ir Lietuvos, saugumo padėtį komplikavo įsisenėjęs konfliktas su Lenkija dėl paribio teritorijų. 1933 m. Adolfui Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, susidarė dar grėsmingesnė situacija: nacionalsocialistai pradėjo eskaluoti įtampą vokiškame Čekoslovakijos Sudetų krašte ir regione, supančiame vienintelį Lietuvos uostą – Klaipėdą. Bendri priešai ne tik suartina, bet ir paskatina karinį bendradarbiavimą. Lietuva pirkdavo aukšta kokybe garsėjusios Čekoslovakijos ginkluotės, siųsdavo savo karininkus mokytis. Studijavo lietuviai ir kitose šios šalies akademinėse institucijose. T. Lomsargis – Valstybinėje grafikos mokykloje Prahoje.

Didingo miesto ant Vltavos krantų akademinė ir sociokultūrinė atmosfera dailininkui iš Lietuvos paliko neblėstantį įspūdį. Daug kas atliepė jo pasaulėžiūrą, įsitikinimus. Čia netrūko laisvės, kosmopolitinių atspalvių, novatoriškumo, modernumo. Būtina pažymėti, jog Čekoslovakijos Respublika tuo metu buvo vienintelė Vidurio Rytų Europos valstybė, visą tarpukarį išlaikiusi demokratinę santvarką. Lietuvos spauda nuolatos geru žodžiu minėjo pirmąjį ir ilgametį jos prezidentą Tomašą Garigą Masariką (Tomáš Garrigue Masaryk, 1850–1937m.) – žavėtasi juo kaip intelektualu, kaip piliečius telkiančiu autoritetu, kaip asmenybe, demonstruojančia tvirtumą vokiečių nacionalsocializmo ekspansijos akivaizdoje.

Kita vertus, čekoslovakų visuomenė, drąsiai smerkdama su svastikos ženklų susitapatintą totalitarizmą, gana palankiai žvelgė į komunistinę Sovietų Sąjungą – kaip į galimą partnerę ginantis nuo Lenkijos ir Vokietijos; įvairios

marksistinės ir rusofilškos idėjos Čekoslovakijoje turėjo gana gausų šalininkų ratą, o nuosaikių simpatikų – dar daugiau. T. Lomsargiui tokia aplinka, tokios nuotaikos buvo labai prie širdies. Imponavo jam čekų studentijos antifašizmas ne tik turinio, bet ir stiliaus požiūriu. Mat tai savotiškai susišaukė su Kauno meno mokyklos maištinga „dvasia“, kur nemažai studentų ir net dėstytojų vadovavosi kairuoliškomis, anarchistinėmis nuostatomis, kažkuo panašiomis į tas, kurias propagavo čekų rašytojo Jaroslavo Hašeko (Jeroslav Hašek) sukurtas personažas – šaunusis kareivis Šveikas. Patiko atvykėliui iš Lietuvos taip pat ir „auksinės Prahos“ kavinių kultūra (kas gi gali būti bohemiškiau už pačią Bohemiją?) bei švelnus šalies klimatas, tyras kalnų oras – toks palaimingas chroniško kosulio iškamuotiems plaučiams.

Studijavo T. Lomsargis ketverius metus. Daug pamatė, užmezgė įvairių pažinčių, gilinosi į subtiliausius specialybės technologijos ir estetikos klausimus. „Nepagydomai užsikrėtė“ art deco stilistika, neblogai įvaldė patį sudėtingiausią – prancūziškąjį knygų įrišimo būdą. Norėjo to dar pasimokyti ir pačioje Prancūzijoje, tačiau nepalankiai susiklosčiusios aplinkybės neleido įgyvendinti užmojo. Apskritai, T. Lomsargio kaip dėstytojo kuo skubiau pageidauta Kaune. Stipendininkas privalėjo iš karto imtis „arti“ per ilgai dirvonavusį lauką ir taip „atidirbti“ į jį investuotas lėšas.

Taigi, 1938-aisiais T. Lomsargis vėl pasirodė pagrindinėje laikinosios sotinės gatvėje – Laisvės alėjoje. Pažįstamų ir nepažįstamų žmonių dėmesį jis iškart patraukdavo savo elegantiška išvaizda. Kauno IX forto muziejaus fonduose yra saugoma keletas to laikotarpio fotografijų, kur T. Lomsargis užfiksuotas įvairiose viešose vietose. Lieknas, šviesiaplaukis, pailgo, intelektualaus veido, tipiškus tam laikmečiui apvalius akinius nešiojantis, jaunatviškas – vos ketvirtą dešimtį pradėjęs vyras. Visada vilkėdavo dailiais, madingo europietiško sukirpimo kostiumais. Nieko išoriškai „proletariško“, nieko, kas leistų jį įtarti esant rusiško „kultūrbolševizmo apaštalu“. Greičiau priešingai – to meto lietuviškoje bulvarinėje spaudoje tokie puošnūs tipai gana pašaipiai vadinti „frantais“. „Sovietinės moralės“ požiūriu, tai dar blogiau – gryniausio pavidalo „buržuazinis miesčioniškumas“. Kas kaip tą reiškinį supranta... Kiti gi pasakytų,

jog tvarkinga apranga, tauri laikysena atspindėjo išpuoselėtą, rafinuotą knygos menininko skonį, subtilų europietiškos estetikos suvokimą.

Kaune T. Lomsargis tuoj gavo paskyrimą dėstyti neseniai įsteigtoje I-oje valstybinėje amatų mokykloje – tapo knygrišystės ir kartonažo skyriaus vedėju. Neatrūko jam nei pedagoginio krūvio, nei atsakingų užsakymų. Tačiau pasitikėjimas, kaip ir garbė – slegia. Nelengva buvo išlaikyti profesionaliausio knygų įrišimo ir dekoro specialisto Lietuvoje reputaciją. Nieko neveikiant, vien „mojuojant užsienietišku diplomu“, sudžiūvę lapai tuoj čėžėdami imtų byrėti nuo išgarbintojo „metro“ laurų vainiko. Išskirtinę kvalifikaciją kūrėjui tenka įrodinėti nuolat – tik ne povyza ar tuščiažodžiavimu, o kokybiškais darbais, palankiais žinovų bendruomenės įvertinimais. 1938–1939 m. T. Lomsargis dalyvavo tarptautinėse parodose Kaune, Paryžiuje, Niujorke. Visur neliko nepastebėtas, pateisino savo rangą.

Menininkas dirbo daug, gyveno intensyviu, dinamišką gyvenimą. Materialiai neskurdo, nors ne vien nuo to priklausė asmeninė laimė. Tarp studijų, kūrybinių ieškojimų, duoną pelnančio „amato“ rado laiko du kartus vesti, susilaukė dviejų atžalų – sūnaus Vytauto ir dukters Liudos.

Per savo neilgą gyvenimą T. Lomsargis įrišo ir meniškai apipavidalino kiek daugiau nei pusšimtį knygų. Tapo jos vertingais suvenyrais, labai geidžiamu šiandieninių kolekcionierių „laimikiu“. T. Lomsargis buvo puikiai įvaldęs viršelių aptraukimo odą, auksavimo techniką, tačiau savo kūryboje dažniausiai vengė „barokinio“ puošnumo. Jei vartotume tokius diletantiškus palyginimus, tai tuomet jo „braižo“ supaprastintam apibūdinimui labiau tiktų „klasicizmo“ epitetas. Akademiškiau formuluojant, T. Lomsargio darbai – įstabūs XX a. pirmosios pusės art deco stiliaus pavyzdžiai. Brangias medžiagas jis naudojo saikingai, dažniausiai pirmenybę teikė minimalizmui, natūralioms spalvoms. Subtiliai brėžė linijas, apgalvotai dėliojo geometrines figūras. Tarp T. Lomsargio įrištų knygų yra vieno iš lietuvių literatūros pradininkų Kristijono Donelaičio poema „Metai“, taip pat 1936 m. „Sakalo“ leidyklos literatūrine premija apdovanotas Petro Cvirkos romanas „Žemė maitintoja“, kuriame

išreikštos didžiosios to laikmečio socialinės viltys ir nusivylimai. Kūrinio autorių, liūdnei pagarsėjusį prosovietinių pažiūrų rašytoją, dailininkas neblogai pažinojo dar nuo studijų Kauno meno mokykloje dienų. Bendravo T. Lomsargis ne tik su prieštariniais kairiaisiais veikėjais, bet ir su labai solidžia publika. Antai jis kartas nuo karto pildė žymiausias tuometinės Lietuvos bibliofilus jungusios „XXVII knygos mėgėjų draugijos“ narių užsakymus; įrišo kelis šios organizacijos metraščio tomus.

Daug dar gal būtų talentingasis menininkas spėjęs nuveikti, daug kuo būtų pagarsėjęs, jei ne kilusi pasaulinio karo audra. Amžininkams ji netapo staigmena. Visą XX a. ketvirtąjį dešimtmetį Europoje tvenkėsi švininiai debesys, lyg tolimesnė artilerijos kanonada vis pasigirsdavo bloga pranašaujantis perkūnijos grumėjimas; aptemusią padangę ties horizontu vis dažniau nutvieksdavo pavieniai, bauginantys žaibai. Anksčiau pakankamai stabiliai atrodęs pasaulinės tvarkos pagrindas sulig kiekviena diena trupėjo po kojomis, prieš akis vėrėsi artėjančios pražūties bedugnė.

Tais pačiais 1938 metais, kai T. Lomsargis paliko jam artima ir miela tapusią Prahą, nacistinė Vokietija, grasindama jėga, užėmė Sudetus. 1939-ųjų pavasarį, nebebijantis sulaukti rimto atkirčio A. Hitleris, okupavo ne tik visą likusią Čekoslovakiją, bet ir pasiėmė Lietuvai priklausiusį Klaipėdos kraštą. Kitą dieną – kovo 23-ąją – fiureris, atlydėtas grėsmingos Trečiojo Reicho karinių laivų eskadros, pats asmeniškai apsilankė šiame Baltijos jūros uoste. Tokia agresyvioji galios demonstracija atrodė kaip jau nulemtos visiškos Lietuvos okupacijos preliudija. Tačiau įvykiai susiklostė kiek kitaip. Po tų pačių metų rugsėjį pasirašyto slapto susitarimo dėl įtakos sferų Berlynas „perleido“ anksčiau „užsirezervuotą“ Lietuvą Maskvai. Raudonoji armija Kauną ir visą šalį užėmė 1940-ųjų birželio viduryje.

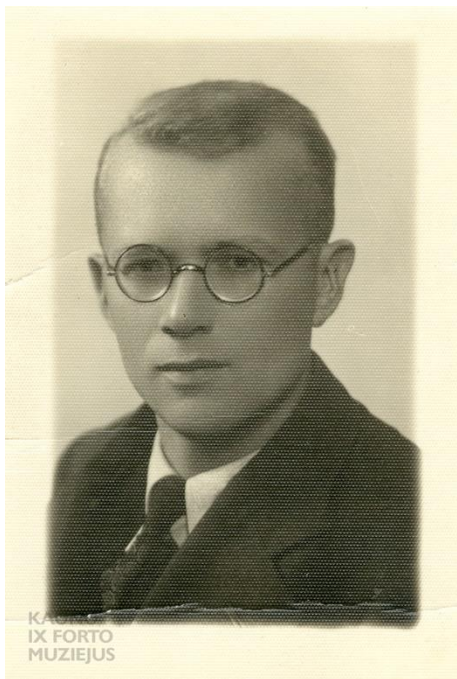
T. Lomsargis buvo vienas iš tos gana gausios kairiųjų Lietuvos menininkų grupės, kuri palankiai sutiko sovietinę okupaciją. Sunku dabar nuspręsti, kiek ji veikė ligtolinės naivios iliuzijos, o kiek – prisitaikymo prie konjunktūros instinktas. Gali būti, kad dailininkas savo galvoje perdėm fetišizuodamas

propagandinį sovietų „antifašizmą“ iš pradžių ne visiškai suvokė, kokio masto teroro Lietuva netrukus susilauks, ir apskritai, kokia bevertė sąvoka stalinistams yra ne tik žmogaus teisės, bet ir žmogaus gyvybė. Šiaip ar taip, T. Lomsargis nesunkiai įsijungė į „liaudies vyriausybės“ organizuojamą kultūrinį gyvenimą. Knygrišio profesija – reikalinga visoms valdžioms. Šį kartą savo sugebėjimus teko pademonstruoti įrišant ir meniškai dekoruojant kai kuriuos propagandinius leidinius, pavyzdžiui, fotografijų su komentarais albumą, skirtą parodyti „lietuvių liaudies“ džiaugsmą, sulaukus „Tarybų valdžios atkūrimo“. Rezentacinis leidinys turėjo keliauti į Maskvą ir, matyt, pamaloninti patį „Tautų tėvą“ Josifą Staliną.

Pirmoji sovietinė okupacija Lietuvoje truko vos metus, tačiau smarkiai sukrėtė visuomenę. Tūkstančiai žmonių buvo pasmerkti lėtai mirčiai Sibiro priverčiamojo darbo stovyklose ir atšiauriose tremties vietose. 1941 m. birželio pabaigoje sovietus iš Lietuvos išstūmė galinga ir negailestinga A. Hitlerio karo mašina. Naciai jau pačiomis pirmosiomis okupacijos dienomis iniciavo žydų ir „prosovietinių elementų“ naikinimą. Šiose kruvinose akcijose aktyviai dalyvavo ir vietiniai kolaborantai.

T. Lomsargis nesuskubo pasitraukti į Rusiją kartu su dauguma svarbiausių sovietinių funkcionierių. Panašu, kad jis nesitikėjo sulauksias susidorojimo: jokių aukštų pareigų sovietinėje administracijoje jis neužėmė, nemanė esąs kažkuo ypatingai nusikaltęs. Ir tikrai, iš pradžių niekas knygrišio labai neieškojo. Bet kai suėmė – nebepaleido. Susumavo tada visokius įtarimus bei kaltinimus: ir kairiąsias pažiūras, ir darbą sovietams, ir studijų laikais užmegztus ryšius su Čekoslovakijos komunistais. Reikia atminti, kad 1942 m. birželio pradžioje čekų patriotai, Prahoje surengę pasalą, mirtinai sužeidė aukštą SS pareigūną Reinhardą Heydrichą (Reinhard Heydrich). Jis, A. Hitlerio pavedimu, administravo taip vadinamą Bohemijos ir Moravijos protektoratą. Tai buvo fanatiškas, žiaurus naxis – vienas iš Holokausto architektų. Įžūlus pasikėsinimas sukėlė didžiulį fiurerio ir SS vadovybės įsiūtį. Plati žiaurių represijų banga netrukus nusirito per Prahą bei kitas Čekijos vietas. Teroro stiprinimo tendencija tuo metu pasijuto ir Lietuvoje. Atrodo, kad „čekiška

žymė" T. Lomsargio biografijoje tapo viena iš sunkinančių aplinkybių jo byloje. Todėl, daug nesvarstęs, gestapas procesą užbaigė skyręs sankciją egzekucijai. Taip buvo užverstas paskutinis šio unikalaus kūrėjo gyvenimo knygos lapas. Kapu jam tapo žemė prie IX forto, paminklu – kruopščiai, meniškai išgražinti reikšmingų Lietuvos ir Europos kultūrai spausdintų kūrinių viršeliai.

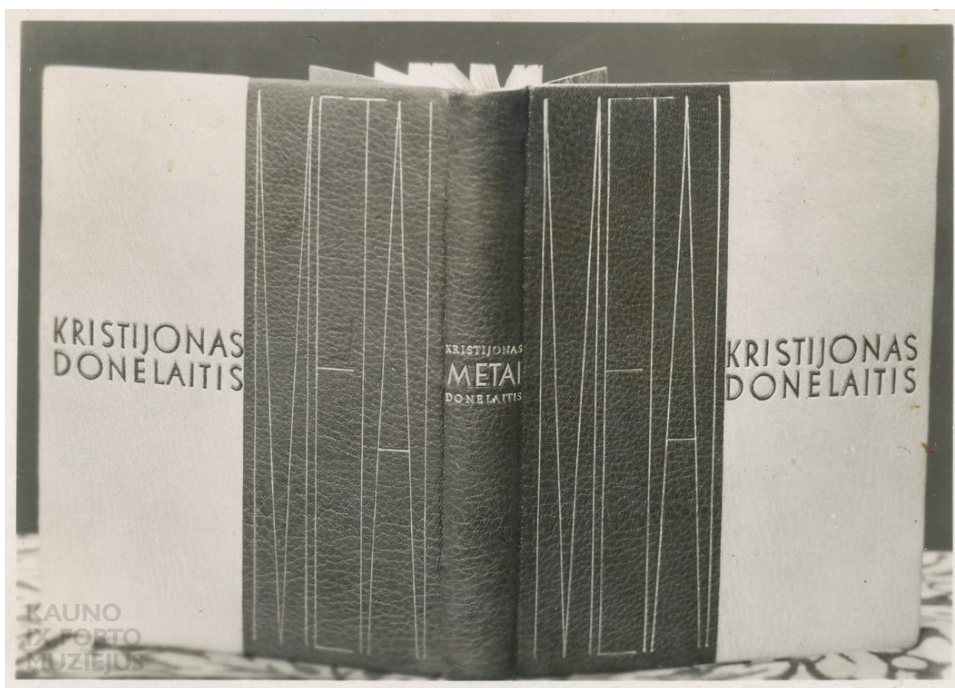
Portretinė T. Lomsargio nuotrauka. Autorius nežinomas, 1934 m.

T. Lomsargis Prahoje. Autorius nežinomas, 1935 m.

T. Lomsargis prie Prekybos ir amatų rūmų (dabar – Kauno apskrities viešosios bibliotekos Senujų ir retų spaudinių skyriaus) pastato. Autorius nežinomas, 1939 m.

T. Lomsargio įrišta knyga (Kristijono Donelaičio poema „Metai“).